

УДК 351.746.1:332.1

ТРАНСФОРМУВАННЯ ФУНКЦІЇ КОРДОНІВ У ПРИКОРДОННИХ ТЕРИТОРІЯХ

Альдикенова С.М.,
Голіков А.П., д.г.н., професор,
Гончаренко Н.І., к.е.н.,
Ханова О.В., к.г.н.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Исследована проблема границ в концепции теории мировой системы и изменения их функций. Была проведена классификация функционирования приграничных территорий. Обоснованы место, роль и значение границ в трансграничном сотрудничестве. Отмечена роль трансграничного сотрудничества в ускорении процессов выравнивания качества жизни населения приграничных регионов, достижении свободного движения товаров, людей и капиталов, к полной интегрированности пространства. Приведена схема изменений функции границы между Украиной и Россией как следствие приграничного сотрудничества.

Ключевые слова: трансграничное сотрудничество, приграничные территории, трансформация функций границ.

The problem of borders in conception of the world system theory and change of their functions is investigated. The classification of functioning of border-line territories is conducted. A place, role and value of borders in transboundary collaboration are grounded. The role of transboundary collaboration in the acceleration of processes of smoothing of quality of life of border-line regions population, achievement of free motion of commodities, people and capitals, to complete integration of space is marked. The chart of changes of the function of border between Ukraine and Russia as a result of border-line collaboration is shown.

Key words: transboundary collaboration, border-line territories, transformation of border functions.

Актуальність теми. Одним із головних напрямків розвитку національних економік Європи у другій половині ХХ ст. стало посилення їхньої взаємозалежності і визрівання на цій основі регіональної економічної інтеграції. Взаємозалежність економік і формування спільного економічного простору для переміщення між державами ресурсів, товарів та капіталів сприяють досягненню макроекономічної стабільності та економічному зростанню країн. Особливо це стосується країн СНД, які нещодавно були єдиною державою з відповідними зв'язками. Тому, введення функцій кордонів негативно вплинуло на зв'язки у багатьох сферах життя.

Існування функції кордону як бар'єру і постійно зростаюча роль транскордонного співробітництва є результатом багатьох складних процесів, що відбуваються останнім часом у світі.

Однією із форм зближення вітчизняної економіки із національними економіками сусідніх держав є транскордонне співробітництво. Все це актуалізує дослідження як самого транскордонного співробітництва, так і трансформації функції кордонів.

Аналіз наукових досліджень. Провідні школи та напрями економічної думки другої половини ХХ ст. приділяють значну увагу міжнародним інтеграційним процесам та ролі кордонів у них. Вагомий внесок у теорію міжнародної економічної інтеграції зробили Р. Вернон, Дж. Данінг, Л. Ліндберг, Е. Хаас, Л. Шейнеман, Ф. Шмітер, Д. Мітрані, Дж. Най, Г. Готліб, С. Гросбі, Дж. Камільєрі, Ф. Жілберто, П. Робсон, М. Портер, Ф. Рут, А. Ругман та ін. Наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. економічна наука приділяє значну увагу різним формам розвитку європейської економічної інтеграції. Серед вітчизняних дослідників цієї проблеми можна назвати А. Поручника, В. Приходька, Г. Горбенка, С. Лахно, Ю. Макогона, А. Рум'янцева, Є. Савельєва, А. Філіпенка, Г. Климка, В. Єрьоменка, О. Білоруса, І. Гладія та ін.

Дослідженню проблеми транскордонного співробітництва як форми і чинника розвитку європейської економічної інтеграції присвячені праці М. Долішнього, П. Беленького, З. Буречка, І. Ілька, Є. Кіш, Н. Мікули, С. Писаренка, В. Ткаченка, О. Топчієва, А. Голікова, О. Чмира та ін. Функції кордонів у якості певних бар'єрів у міжнародних транспортно-економічних відносинах розглядаються у працях І. Журби та І. Коморніцькі.

Основні результати та дослідження. Існування функції кордону як бар'єру та зростаюча роль транскордонних взаємозв'язків є результатом багатьох процесів, які відбуваються в останній час як в Україні, так і за її межами. Це, перш за все: процес демократизації суспільно-економічного життя, швидкі темпи зростання інтенсивності міжнародних контактів практично в усіх галузях суспільно-економічного, політичного, культурного життя тощо, що призводить до зростання міжнародної спільноти, створення наднаціональних структур тощо.

Відповідно до найбільш поширеної дефініції, державний кордон – це лінія та вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, і визначають межі геоторії (суші, вод, повітряного простору, надр) деякої держави щодо сусідніх держав або відкритого моря [9].

Існування держави без кордону як найважливішого атрибуту його політичної і етнокультурної систем уявляється досить проблематичним. Зникнення або «стирання» державного кордону може збільшити ризик утрати національної ідентичності, ослаблення економічної міцності та погіршення соціального клімату окремої держави. Разом з тим, кордони сьогодні не просто розділяють держави, а є форпостами різних політичних, економічних і культурних систем – вони стають центром співробітництва, де життєві правила і соціальні практики людей перетинаються.

Інтернаціоналізація господарського життя і стрімке зростання транскордонних потоків інформації, товарів, капіталів, енергії, забруднювачів, мігрантів і туристів, розширення компетенції міжнародних організацій і зростання впливу транскордонних суб'єктів у різноманітних сферах діяльності (етнічних і соціальних рухів, неурядових організацій) підриває значення і змінює функції державних кордонів, що стають усе більш «прозорими».

Державні кордони є свого роду мембранами, що регулюють обмін між державною територією і зовнішнім середовищем. Виділяють кілька підходів, що використовуються у вивченні кордонів.

Незважаючи на велику кількість фактичного матеріалу, лімологія (наука про кордони) до недавнього часу страждала від недостатньої кількості теоретичного осмислення конкретних досліджень. Але це не означає, що не було спроб запропонувати теоретичні межі для вивчення процесів формування і еволюції міжнародних кордонів у контексті світогосподарських процесів.

Зокрема, В. Колосов виділив декілька теоретичних підходів (табл. 1), які можна умовно назвати традиційними і постмодерністськими [5]. Нові підходи застосовувались не замість, а разом із старими, які удосконалювались. До традиційних належать історично-географічний, класифікаційний, функціональний та політологічний підходи.

Як видно з табл. 1, постмодерністські підходи виникли наприкінці 20 століття у зв'язку з тим, що традиційні підходи пояснювали феномен державних кордонів політичними чинниками, трактуючи їх як віддзеркалення військової, економічної та інших потужностей сусідніх країн. При цьому сутність та політика країн, ієрархічні стосунки між ними на глобальному та макрорегіональному рівнях майже не бралися до уваги. Такий погляд на простір був типовим для традиційних позитивістських підходів, в яких він розглядається як незалежний об'єкт, що впливає на соціальні явища через систему причинно-наслідкових зв'язків. На практиці, державні внутрішні політичні та адміністративні кордони, а також культурні кордони ніколи не розглядалися як єдина система, що відповідало жорсткому розділенню досліджень по зовнішній і внутрішній політиці [5].

Ці протиріччя поступово накопичувались і трансформувались у нову постмодерністську парадигму аналізу кордонів. Її також можна поділити на підходи. Найчастіше елементи різних підходів використовуються одночасно, і справа лише в акцентах. Проте, можна говорити, принаймні, про декілька груп постмодерністських підходів.

Таблиця 1

Дослідження проблематики кордонів у концепціях теорії світових систем

Домінуючі підходи	Сутність та дослідження	Основні концепції	Провідні автори	Практичне застосування
Традиційні підходи				
Історично-географічний	Накопичення емпіричних даних, картографування економічних та соціальних структур у прикордонних регіонах, дослідження конкретних ситуацій	Поява уявлень про еволюцію кордонів та прикордонних територій у просторі та часі; пояснення якостей та конфігурації кордонів співвідношенням сил між державами; розробка та переоцінка теорії природних кордонів	Ж. Ансель (Франція), І. Боуман та Р. Хартшорн (США), Е. Бансе (Німеччина)	Розмежування, делімітація та демаркація післявоєнних кордонів у Європі; розмежування між колоніальними країнами Азії та Африки

Продовження табл. 1

Домінуючі підходи	Сутність та дослідження	Основні концепції	Провідні автори	Практичне застосування
Типологія кордонів (класифікаційний)	Розробка типології та класифікацій кордонів; зміна взаємозв'язків між бар'єрною та контактною функціями кордонів	Концепції кордонів, розробка теорії, які пояснюють їх еволюцію та морфологію	Лорд Керзон, Т. Холдрих, К. Фоусетт (Вел. Британія), С. Боггс (США)	Розробка геополітичних стратегій, розподіл світу та сфери впливу провідних країн, повсюдне вживання європейської концепції політичного кордону як жорстко фіксованої лінії на місцевості
Функціональний	Дослідження транскордонних потоків людей, товарів, інформації, взаємного впливу кордонів та елементів природного та соціального ландшафту	Моделі транскордонних взаємодій на різних просторових рівнях та типологія транскордонних потоків, вивчення кордонів як багатовимірного та динамічного соціального явища; розробка концепції прикордонного ландшафту та стадій еволюції прикордонних територій	Дж. Прескотт (Австралія), Дж. Хауз, Дж. Блейк, (Великобр.), Дж. Минги та О. Мартинес (США) М. Фуше (Франція)	Переговори з прикордонних питань; практика транскордонного співробітництва та регулювання соціальних процесів на прикордонних територіях, демаркація та делімітація нових політичних кордонів
Політологічний	Взаємозв'язок між особливостями кордонів та їхньою роллю у ініціюванні, еволюції та розв'язанні конфліктів	Вивчення ролі кордонів у міжнародних конфліктах	Дж. Герц, П. Диль, Т. Гарр, Х. Старр, Е. Кірбі М. Уорд (всі – США)	Регулювання та розв'язання прикордонних конфліктів, відновлення та підтримка мирних відносин
Постмодерністські підходи				
«Світосистемно-ідентичнісний»	Кордонів на взаємозв'язаних територіальних рівнях залежно від еволюції ідентичностей та їхнього місця в ієрархії політичних кордонів	Модель взаємозв'язків між кордонами та ієрархією територіальних ідентичностей	А. Паасі (Фінляндія), Д. Ньюмен (Ізраїль), Дж. О'Локлін (США), Т. Лунден (Швеція), П. Тейлор	Використання проблеми кордонів, прикордонних конфліктів у національному та державному будівництві
Геополітичний	У процесі глобалізації та інтеграції на політичні кордони	Розробка уявлень про процеси «детериторіалізації» та «ретериторіалізації» і еволюція сукупності функцій політичних й адміністративних кордонів	Дж. Вотербері, Дж. Еклсон (Великобританія) та інші	Розробка принципів прикордонної політики та прикордонного співробітництва, створення євро регіонів й інших транскордонних регіонів

Продовження табл. 1

Домінуючі підходи	Сутність та дослідження	Основні концепції	Провідні автори	Практичне застосування
Кордони як соціальні уявлення	Кордонів як соціального конструкта, відображення минулого і сучасного стану суспільних відносин, їхньої ролі як соціального символу і значення в політичному дискурсі	Розробка підходу до вивчення кордонів як важливого елемента етнічної, національної та інших територіальних ідентичностей		
«ПСП-підхід» (політика - сприйняття - практика)	Взаємозв'язку між політикою, що визначає проникливість кордону, її сприйняття людьми і практикою різних видів діяльності, пов'язаних з кордоном	Аналіз взаємодії політик, регулювання функцій кордону, її сприйняття, ідентичності людей і діяльності на територіальних рівнях; вплив перелічених факторів на управління транскордонними регіонами	Х. ван Хотум та О. Кранш (Нідерланди), Дж. Скотт (Німеччина)	Регулювання прикордонного співробітництва і управління транскордонними регіонами, регулювання міжнародних міграцій тощо; регіональна політика
Екополітичний	Співвідношення політичних і природних кордонів	Аналіз функцій політичних і природних кордонів як єдиної системи та вироблення шляхів управління транскордонними суспільно-політичними системами	О. Янг, А. Вестінг, Г. Уайт (США), Н. Кліот (Ізраїль), С. Долбі (Канада), Дж. Блейк (Великобританія) та ін.	Вирішення глобальних і регіональних екологічних проблем; управління міжнародними річковими басейнами

Джерело: [5]

Для подальшого осмислення ролі та місця транскордонного співробітництва у територіальному розвитку та інтеграційних процесах приведемо функції кордонів та їхню типологію.

Найбільш комплексні типології на думку Н. Мікули зроблені Р. Ратті та Т. Коморніцкі [7]:. Відповідно, до типологізації швейцарського вченого Реміджіо Ратті кордони виконують:

- роль бар'єру (переважаючими є фактори відокремлення та закритості, також ефект економічної ізоляції);
- роль фільтру (кордон є у цілому відкритий, але виконує фільтруючу функцію згідно завдань національної безпеки);
- роль відкритого кордону (домінуючою є контактна функція і здійснюється транскордонне співробітництво як складова інтеграційного процесу).

Польський дослідник Т. Коморніцкі визначив такі основні функції [7,8,10]:

- військову (бар'єр для чужоземної військової агресії);
- економічну (бар'єр для вільного руху товарів);
- цивільну (бар'єр для вільного переміщення людей).

Також, аналізуючи зміни функцій кордонів в Західній та Східній Європі, Т. Коморніцкі визначає, що одними з найбільш суттєвих показників, які характеризують кордони, зокрема в інтеграційних процесах, є рівень проникності та пропускну здатність кордону [8].

Уздовж кордону створюється особливий тип простору, який характеризується різною інтенсивністю взаємодії між сусідніми країнами, у тому числі інтенсивністю транскордонних потоків. Транскордонний простір може бути визначено як соціально-географічну зону уздовж кордону або навколо пункту в глибині території країни, у межах якої спостерігаються прикордонні процеси і явища. Ці процеси і явища пов'язані з інтересами сусідніх країн і взаємодією між їх економічними, культурними, правовими і політичними системами.

У цих зонах окрім стандартних функцій кордону, що були наведені вище, зазвичай визначаються такі групи бар'єрів [3, 7, 10]: соціально-економічні, культурні, інституційні, що стримують соціально-економічний розвиток прилеглих регіонів. У табл. 2 наведені ці бар'єри та проблеми, що залежать від них.

Таблиця 2

Види проблем у прикордонних територіях

Види бар'єрів	Проблеми, що виникають
Соціально-економічні бар'єри	1. Різні рівні і темпи економічного розвитку
	2. Перешкоди, викликані гострою конкуренцією
	3. Брак транскордонних зв'язків між соціально-економічними партнерами
	4. Охорона ринку праці
	5. Картелізація ринків чи об'єднання професій
	6. Обмеження пропозицій або закриття ринків
	7. Фіскальні і митні проблеми
	8. Експорт спекуляції власністю
Культурні бар'єри	1. Відсутні або ж надто слабкі транскордонні відчуття
	2. Існування негативних національних і/або регіональних стереотипів
	3. Націоналізм в шкільних підручниках, засобах масової інформації і т.д.
	4. Брак достовірності міжнародних інституцій транскордонного співробітництва
	5. Очікування не відповідають результатам
	6. Мовні бар'єри
Інституційні бар'єри	1. Централізація держави (і/або адміністрації)
	2. Зовнішня діяльність та зовнішні відносини розглядаються як виключна відповідальність держави (без поділу чи делегування)
	3. Зовнішня діяльність та зовнішні відносини розглядаються як сфера нагляду державної влади, внаслідок обмежується поле маневру регіонів в питаннях сусідства
	4. Брак відповідних структур, що займаються транскордонним співробітництвом
	5. Занепад, використання чи визначення повноважень з суттєвими відмінностями по обидві сторони кордону
	6. Відсутність відповідних правових норм

Джерело: [3, 10]

Соціально-економічні бар'єри. Розриви господарського розвитку в прикордонних регіонах вимірюються економічними (наприклад, інвестиціями) або соціальними категоріями (наприклад, доступність житла). Економісти досить часто звертають увагу на руйнівні наслідки існування кордонів, які спричиняють виникнення економічних розривів між групами, що проживають в одному транскордонному регіоні. Однорідних регіонів, що живуть в одному соціально-економічному ритмі, є небагато. Більшість з них утворює частину регіонального простору, зосередженого навколо одного або кількох центрів, підтримуваних іншими центрами різного значення. Проблема неоднорідності економічних структур прикордонних регіонів часто стає предметом аналізу, внаслідок якого виявляються економічні розриви в цих структурах. Ці структури можуть бути пов'язані з виробництвом, зайнятістю, торгівлею у прикордонними районами [3, 10].

Найчастіше виникають проблеми, пов'язані із зайнятістю. Вони мають місце у випадках, коли по обидві боки від кордону розширюються однакові сфери діяльності або, коли різними є темпи розвитку територій, що спричиняє асиметричність. Прикордонна робоча сила може перешкоджати або сприяти інтеграції транскордонних економік.

Відмінності в рівнях і темпах економічного розвитку спричиняють низку проблем у транскордонному співробітництві, мають відштовхуючий вплив та ускладнюють досягнення очікуваних цілей.

Культурні бар'єри. Культурні відмінності та психологічні бар'єри серед прикордонного населення є небезпечними і більш складними для подолання, ніж економічні розриви, а тому можуть існувати довше. Ця дистанція впливає, передусім, на виникнення стереотипів і уявлень про безпосередніх сусідів та на функціонування інституцій прикордонного співробітництва.

Перешкоди, про які ведеться мова, розхитують структуру відносин в регіонах. У зв'язку з приналежністю до різних національних моделей і символів, люди, що проживають в одному

прикордонному регіоні піддаються впливу стереотипів, можуть відчувати ворожість, образу, і т.п. Почуття приналежності і проживання на одній території перекривається почуттям національної приналежності, що зводить до мінімуму почуття ідентичності з регіональною громадою [3,10].

Інституційні бар'єри. Інституційні перешкоди належать до найсуттєвіших. Найбільшими перешкодами в прикордонних регіонах є відмінності в поділі відповідальності по різні сторони кордону:

- правові обмеження щодо регіональної та локальної влади, накладені державним законодавством;
- різниці, що виступають по обидві боки кордону в структурах і компетенції у сфері угод та адміністрації;

- брак політичної волі на центральному рівні щодо ліквідації бар'єрів.

Більшість угод про транскордонне співробітництво не дає можливості, з огляду на умови чи контекст їх укладення, зробити висновок, чи в дійсності сторони уклали автентичний правовий договір або угоду.

Транскордонному співробітництву перешкоджають суттєві недоробки у праві на міждержавному, державному і регіональному рівнях. Ці прогалини виникають у сферах регулювання, законодавства чи структури. Діяльність всіх міжнародних інституцій транскордонного співробітництва ускладнюється відсутністю правоздатності. В результаті документи цих інституцій не мають правової сили.

Транскордонні інституції мають виключно консультативний характер і в багатьох випадках їх рішення/рекомендації приймаються односторонньо і мають бути підтримані державними урядами.

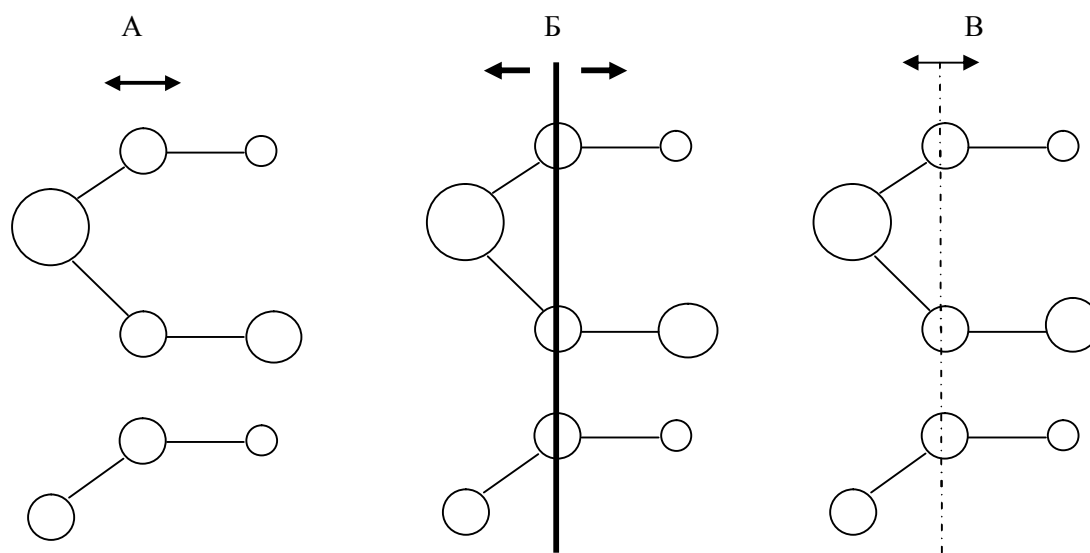
Деякі регіональні прикордонні регіональні громади не мають у своєму розпорядженні спеціальних правових інструментів, таких як двосторонні чи багатосторонні міжнародні договори, які зробили би їх діяльність ефективнішою.

Без сумніву, вищеописані бар'єри гальмують транскордонне співробітництво і є істотною перешкодою для реалізації функцій цього співробітництва, в т.ч. і інтеграційного. Найбільш небезпечним є бар'єр, що виникає з упереджень (суспільно-культурні бар'єри), тобто ментальний бар'єр.

Аналізуючи зміни функцій кордонів в Західній та Центрально-Східній Європі, Т. Коморницький, також виділяє п'ять етапів інтеграції: від зони вільної торгівлі до повної економічної інтеграції.

Слід зазначити, що Європа у своїх інтеграційних процесах пройшла шість фаз перетворення функцій кордонів у середині Європейського Союзу з одночасним посиленням контролю на його зовнішніх кордонах.

Якщо застосувати дану точку зору до України, то особливо у відношенні тих її кордонів, що були внутрішніми у СРСР, одним з основних завдань транскордонного співробітництва є нівелювання бар'єрної функції кордону, що пришвидшує налагодження зв'язків між прикордонними територіями. На рис. 2 наведено схему змін функцій кордонів між Україною та Росією як наслідок прикордонного співробітництва. В залежності від характеру змін, можна виділити декілька етапів.

Фаза А – відсутність кордонів між Росією та Україною за часів СРСР.

Фаза Б – кордони між країнами на сучасному етапі.

Фаза В – трансформація кордону до прозорого стану як головна мета реалізації стратегії довгострокового транскордонного співробітництва

Рис. 2. Схема трансформації функцій кордонів у російсько-українському порубіжжі
[авторська розробка за матеріалами 3]

Висновки. Таким чином, можна відмітити, особову роль транскордонного співробітництва у прискоренні процесів вирівнювання якості життя населення прикордонних територій, досягненню вільного руху товарів, людей і капіталів через кордон до повної інтегрованості простору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гладій І.Й. Регіоналізація світового ринку: євроінтеграційний аспект: Монографія. – Тернопіль: Економічна думка, 2006. – 544 с.
2. Гранберг А. Основы региональной экономики. – М.: ГУ ВШЕ, 2001. – 495 с.
3. Журба І.Є. Кордони, їх функції та види бар'єрів у транскордонному співробітництві // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія економічна. – № 802. – 2008. - www.nbu.gov.ua/Portal/natural/vkhnu/Ekon/802/08jiekor.pdf.
4. Киреев А. Международная экономика. В 2-х ч. Учебное пособие для вузов. - М.: Международные отношения, 1997. – 416 с.
5. Колосов В. Теоретическая лимология: новые подходы // Международные процессы. – 2003. – № 3 – www.nbu.gov.ua/Portal/natural/Vsntu/2008_2009/86.../86-14.pdf.
6. Мікула Н. Євро регіони: досвід та перспективи. Монографія. - Львів: ІРД НАН України, 2003. – 222 с.
7. Мікула Н.А. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво: Монографія. – Львів: ІРД НАН України, 2004. – 395с.
8. Студенніков І. Транскордонне співробітництво та його місце в регіональному розвитку. // Регіональна політика в країнах Європи: Уроки для України / Київ. центр Ін-ту Схід-Захід; за ред. С.Максименка. – К.: Логос, 2000. – С. 138-167.
9. Трохимчук С. В., Федунь О. В. Політична географія світу: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2007. – 422 с.
10. Komornitcki T. Granice Polski. Analiza zmian przenikalnosci w latach 1990-1996. PAN, IgiPZ, Warsaw, 1999. – 347 s.